Kosek, Pavel

Periodizace dějin češtiny

In: Kosek, Pavel. *Historická mluvnice češtiny - překlenovací seminář.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 8-11

ISBN 978-80-210-6974-9; ISBN 978-80-210-6977-0 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/131105
Access Date: 25. 10. 2025
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

PERIODIZACE DĚJIN ČEŠTINY

Čeština se vyvinula z pozdního dialektu praslovanštiny, kterým hovořili příslušníci praslovanských kmenů, kteří na naše území začali pronikat od sklonku 6. stol. Lze uvažovat o dvou hlavních proudech praslovanské imigrace: a) o severním proudu, s nímž přicházeli Praslované hovořící západním dialektem praslovanštiny, b) o jižním proudu (vedoucím po Dunaji), s nímž přicházeli Praslované hovořící jižním dialektem praslovanštiny. Praslovanština slovanských kmenů žijících na našem území se od praslovanštiny ostatních slovanských kmenů příliš nelišila: mezi jednotlivými dialekty (variantami) praslovanštiny této doby se sice vyskytovaly ve všech jazykových plánech jisté rozdíly (ve zvukové, gramatické i lexikální vrstvě jazyka), nicméně mluvčí jednotlivých dialektů by se mezi sebou v případě, že by spolu chtěli komunikovat, jistě dorozuměli.

V průběhu 10. stol. se v důsledku několika změn (kontrakce, zániku a vokalizace jerů, denazalizace, o nich níže) z tohoto západního dialektu praslovanštiny vydělila čeština (pračeština). Vývoje češtiny bychom mohli členit do následujících fází:

Doba předhistorická[1]
Západní dialekt praslovanštiny 600–1000.[2]

Doba protohistorická
Pračeština 1000–1150.

Doba historická[3]
Stará čeština 1150–1500.

Střední čeština (čeština střední doby) 1500–1775.

Nová čeština (moderní č.) 1775–současnost.[4]

1 Pro tuto etapu máme velmi málo prameny doložených jazykových dokladů. K obrazu praslovanštiny dospíváme zejména na základě rekonstrukce (viz níže).

2 Letopočty mají pouze orientační charakter. Vývoj jazyka se realizuje v dlouhých časových intervalech, které se měří spíše v generacích než konkrétních letech.

3 Jako hranici mezi protohistorickou a historickou etapou lze stanovit přibližně rok 1300, čímž vzniká rozpor mezi členěním na dobu předhistorickou a protohistorickou (milníkem rok 1300) a mezi pračeštinou a starou češtinou (milníkem rok 1150). Souvislých česky psaných památek máme v tomto období doloženo, co by na prstech jedné ruky počítal. Předpokládáme však, že ve 13. století vzniklo mnohem více českých textů, které se však do současnosti nedochovaly.

4 Tato periodizace vychází z tradice české historické mluvnice kanonizované B. Havránkem (1936) ve *Vývoji spisovného jazyka českého*, vydaném ve 30. letech 20. století (Havránek tuto periodizaci mírně modifikoval ve druhém vydání své práce z roku 1980). Havránkova periodizace je primárně založena na kritériích literárněhistorických či kulturněhistorických (podobně Šlosar – Večerka 1979; Šlosar – Večerka – Malčík – Dvořák 2009; Vintr 2001; Malicki 2008). Alternativní periodizaci dějin češtiny navrhl J. Marvan (2006) či v nedávné době T. Vykypělová (2013).

Tyto vývojové fáze by bylo možno dále vnitřně dělit na následující periodizační úseky:

Stará čeština

raná stará čeština	**čeština 14. stol. (gotická čeština)**	**husitská čeština**
1150–1300	1300–1400	1400–1500

Čeština střední doby

humanistická čeština	**barokní čeština**
1500–1620	1620–1775

Nová čeština

obrozenská čeština	**poobrozenská čeština**	**čeština 1. pol. 20. stol.**	**čeština 2. pol. 20. stol.**[5]
1775–1848	1848–1918[6]	1918–1945/1948	1945/1948–1989

Jak již bylo řečeno, čeština se vyvinula z psl. Ta však není pramenně doložena, k jejímu obrazu dospívá jazykověda pomocí srovnání jednotlivých slovanských jazyků, zejména jejich nejstarších fází. V tomto ohledu zaujímá zcela mimořádné postavení staroslověnština coby umělý jazyk vytvořený Konstantinem Filozofem v poslední třetině 9. století na bázi jižního dialektu psl. Staroslověnština je tudíž velmi blízká psl., a umožňuje tak nahlédnout vývojové východisko češtiny staré. Z těchto důvodů se v této učebnici operuje s fakty zjištěnými ve stsl. Psl. podoby jsou označovány hvězdičkou, stsl. doklady nijak označovány nejsou, při jejich grafické podobě se z výukových důvodů užívá transkripce.

Ve vývoji češtiny se velmi intenzivně uplatňoval vliv jiných jazyků (jeden z důležitých externích faktorů jazykového vývoje). Čeština byla během svého vývoje vystavena zejména vlivu latiny, němčiny, stsl. (velmi krátce, a to do zákazu slovanské liturgie v Sázavském klášteře), v moderní době pak vlivu jiných slovanských jazyků (zejména polštiny a ruštiny), z neslovanských jazyků vlivu francouzštiny a v poslední době angličtiny. Vliv jednotlivých jazyků je odlišný, rozdílná je také míra jejich působení na jed-

5 V tomto případě by bylo možné uvažovat o samostatné etapě vývoje češtiny, a to současné či soudobé češtině, jejíž počátek by bylo možno klást do roku 1945, event. 1989 (za hranici diachronní složky Českého národního korpusu byl jeho tvůrci stanoven rok 1944 v případě beletristických textů a rok 1989 v případě textů publicistických).

6 Z citované periodizace plyne, že pro klasifikaci vývoje/dějin češtiny lze uplatnit tři klíče: 1) historiografický – existence pramenů, jimiž lze jazyk zkoumat (doba předhistorická, protohistorická, historická), 2) vývoj jazykového systému (západní dialekt pozdní praslovanštiny, pračeština, stará čeština, střední čeština, nová čeština, event. současná čeština), 3) literárněhistorický či kulturologický (gotická čeština, husitská čeština, humanistická čeština atd. – tj. vyděluje se čeština památek vzniklých v obdobích vyznačujících se jistým uměleckým slohem anebo společenskými, duchovními či náboženskými proměnami).

notlivé jazykové plány (viz níže) a jazykové útvary (např. česko-německý jazykový kontakt má poněkud odlišné projevy v konkrétních českých dialektech a spisovné češtině; podobně jsou odlišné projevy česko-polského jazykového kontaktu v dialektech užívaných na moravskoslezském pomezí a ve spisovné češtině). Vývojové kontinuum češtiny za působení jiných externích vlivů znázorňuje následující tabulka:

		latina, němčina, stsl.[7]	lat., něm.	lat., něm.	lat., něm.[8], pol., ruš., fr., angl
		↓	↓	↓	↓
klasická → psl.	západní → dialekt psl.	pračeština →	stará → čeština	střední → čeština	moderní čeština

Ze schématu je patrné, že vztah č. a stsl. je možné charakterizovat jako vztah dvou paralelně existujících jazyků různého stáří, které mají společné vývojové východisko: lze je tedy metaforicky považovat za dva různě staré sourozence či bratrance, a nikoli za předchůdce a pokračovatele. Pro rozdílný vývoj stsl. a stč. je také podstatné to, že psl. byla pouze mluveným jazykem, zatímco stsl. a stč. byly jazyky psané komunikace, jejichž vývoj byl předmětem kultivační péče. Delší tradice psaného jazyka pak představuje faktor, který zpomaluje prosazení jazykových změn. Zejména způsobuje to, že některé vývojově neproduktivní formy nezanikají, nýbrž se proměňují ve stylově zabarvené prostředky omezené na konkrétní stylové vrstvy nebo funkce, popř. se proměňují na prostředky používané jen ve sféře psané komunikace (kupř. přechodníky zanikly v mluveném jazyce v průběhu 16. stol., nicméně se až do nč. období užívaly jako stylizační prostředek psaného jazyka).

Jak již bylo řečeno, po celé období svého vývoje se čeština nacházela pod silným kulturním vlivem lat. a něm. Každý z těchto jazyků projevoval svůj vliv jinak, neboť se lišily komunikační sféry, ve kterých tyto jazyky působily. Patrné je to např. v oblasti lexika, kde lze pozorovat výrazný rozdíl mezi vrstvami slovní zásoby, kde se výpůjčky z obou jazyků vyskytují. Slova latinského původu se objevují zejména ve významových okruzích, které se týkají intelektuálních oblastí slovní zásoby (církevní komunikace, vědy, vzdělávání, a zčásti též umění), kdežto slova přejatá z němčiny se objevují především v částech slovní zásoby, které se týkají výroby a obchodu, městského a šlechtického života či oblasti každodenních potřeb. O vlivech obou jazyků na jiné jazykové vrstvy (plány/moduly) češtiny, než je slovní zásoba, se vede dlouhodobá a často vášnivá diskuze. Obvykle se uznává vliv latiny na gramatickou stavbu češtiny (především syn-

7 Do roku 1097 byla staroslověnština používána vedle latiny jako kulturní jazyk také v přemyslovských Čechách. Její dosah byl však velmi omezený, neboť její status církevního jazyka narušoval jazykovou doktrínu západokřesťanské církve. Zřejmě proto byl vliv stsl. na češtinu omezen především na církevní sféru slovní zásoby (Šlosar – Večerka – Dvořák – Malčík 2009: 41–42).

8 Do roku 1945.

taxe), zatímco vliv němčiny na českou gramatickou a zvukovou stavbu bývá často problematizován (srov. Zikánová 2005; Berger 2008; Newerkla 2011; v těchto pracích další literatura k tématu).

Pro vývoj češtiny je rozhodující přelom 13. a 14. století. Do této doby byla čeština jazykem mluvené komunikace, tj. v předchozích obdobích (cca. před rokem 1300) nám tento fakt komplikuje možnost poznání pračeštiny a rané staré češtiny, neboť schází základní prostředek celistvé analýzy starého jazyka: souvisle psané památky.

Pro poznání pč. a rané stč. jsme proto odkázáni na příležitostné doklady stč. slov či stč. forem v cizojazyčných textech:

- bohemismy, tj. strukturní české jevy v textech jiných jazyků (např. č. střídnice nosovek ve stsl. textech české redakce);
- bohemika, tj. česká slova v cizojazyčných textech (zejména česká vlastní jména a termíny, pro něž neměl daný jazyk adekvátní ekvivalenty);
- glosy a přípisky, tj. česká slova (ve 13. století již také věty) vepsaná/připsaná do cizojazyčného textu.